

Яноўскі, А. А. Друкаваныя крыніцы па гісторыі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта 1920–1930-х гг.: стан і асаблівасці / А.А. Яноўскі // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Вып. 1 / рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэдактар) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2002. — С. 220–228.

А. А. ЯНОЎСКИ

ДРУКАВАНЫЯ КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА УНІВЕРСІТЭТА 1920—1930-х гг.: СТАН І АСАБЛІВАСЦІ

Кожны ўніверсітэт адметны сваёй шматбаковай дзейнасцю. Яго ўплыў на грамадства, дзяржаву, асобу асобы азначаюцца і прама і ўскосна. Відавочныя, першасныя яго праявы — адукацыйная дзейнасць, правядзенне навуковых фундаментальных і прыкладных даследаванняў, функцыі выхаваўчыя. Аднак значна больш важна тое, што ўніверсітэт фарміруе, а потым пашырае новае, высокаінтэлектуальнае асяроддзе, пастаянна падпітвае яго, у пэўнай меры пацвярджаючы назву — «alma mater». Адпаведна сам ўніверсітэт павялічвае свой патэнцыял за кошт таго, што яго выпускнікі, працуючы ў самых розных галінах (вытворчасць, адукацыя, навука, палітыка, медыцына, прадпрыемальніцтва і інш.), сваёй дзейнасцю і пэўнай ментальнасцю ўвасабляюць ідэалы і прагматыку ўніверсітэцкага існавання, яго сутнасць.

Вось чаму, калі перад даследчыкам, які займаецца вывучэннем агульнага і асаблівага ў гісторыі ўніверсітэта, паўстае першасная задача акрэсліць кола тых крыніц, за кошт якіх магчыма асэнсаваць вышэйазначаныя праяўлены ўніверсітэцкай сутнасці, то ў разлік патрэбна будзе ўзяць дастаткова разнастайныя па свайму паходжанню матэрыялы. Іх пералік у дачыненні да гісторыі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ўвогуле вялікі, бо тут прыходзіцца мець справу з дзвюма галоўнымі асаблівасцямі дадзенай даследчыцкай праблемы. Па-першае, распрацоўка гісторыі БДУ на сённяшні дзень толькі пачынаецца. У параўнанні з іншымі ўніверсітэтамі, якія можна лічыць «равеснікамі» Беларускага

220

(Варонежскі, Растоўскі, Азербайджанскі, Днепрапятроўскі і інш.), навуковая распрацаванасць пытанняў станаўлення БДУ, фарміравання яго вучэбнай і навуковай базы, яе эвалюцыя, а тым больш накірункі і вынікі ўплыву на грамадства і дзяржаву, яўна недастатковая. Сярод абагульняючых прац па гісторыі БДУ маглі б заняць належнае месца шырока абвешчаныя «Гісторыі БДУ», якія павінны былі выйсці да 5-й гадавіны ўніверсітэта (1926, — як паведамляла цэнтральная прэса, яе пісаў сам рэктар У. І. Пічэта) і да 15-й (1936) — для яе напісання была створана камісія, якую ўзначальваў дэкан гістфака, акадэмік В. К. Шчарбакоў¹. Але гэтыя працы па розных прычынах так і не пабачылі свет. Усё ж, па-другое, усе папярэднія выданні (у першую чаргу да юбілейных ўніверсітэцкіх гадавін) зыходзілі, як правіла, з канстатацыі безумоўна першаснай ролі БДУ у развіцці адукацыі ў БССР, уплыву на беларускую навуку, уздзеяння на культуру. У той жа час адсутнасць успрыняцця беларускага ўніверсітэта як выключнай, адзінай па сваёй значнасці цывілізацыйнай сферы, ад якой залежалі перспектывы не толькі культурнага, а эканамічнага, палітычнага, агульнасацыяльнага развіцця Беларусі, не дазволіла аўтарам некаторай колькасці работ выйсці на стварэнне навуковых, аналітычных даследаванняў. Тым больш, што, па сутнасці, па-за межамі існуючых прац пра БДУ засталася велізарная дакладная інфармацыя, якая захавалася ў архівах, на старонках часопісаў і газет, шматлікай літаратуры (навуковай, публіцыстычнай, мемуарнай і інш.). Больш за ўсё «забытымі» аказаліся першыя дваццаць год дзейнасці ўніверсітэта, хаця безліч артыкулаў, з году ў год перадаюць пэўны трафарэтны матэрыял пра гэты перыяд гісторыі БДУ. Стэрэатыпнасць яго ўспрыняцця была закладзена яшчэ ў гады першых ушанаванняў ўніверсітэта, пачынаючы са святкавання 10-годдзя савецкай улады. Гэты набор інфармацыі, адабраны не без ідэалагічных падстаў, потым яшчэ больш адточваўся, ствараючы ў чытачоў ілюзію існавання поўнай гармоніі як ва ўніверсітэце, так і паміж ўніверсітэтам і яго высокімі савецкімі ўладнымі фундатарамі і партыйнымі апекунамі.

Адной з важных крыніц вывучэння гісторыі БДУ з'яўляецца шматлікая і разнастайная, у поўнай меры адпавядаючая характару ўніверсітэцкай навукі, творчая спадчына яе навукоўцаў.

221

Асаблівую каштоўнасць прадстаўляюць працы (манаграфіі, артыкулы, выступленні і г. д.), выдадзеныя непасрэдна пры жыцці іх аўтараў. Улічваючы асаблівасці і «спецыфіку» 1920—1930-х гг., навуковая, педагагічная і публіцыстычная спадчына выкладчыкаў і вучоных БДУ таго часу набывае асаблівую каштоўнасць. Яна адлюстроўвае не толькі нюансы творчай лабараторыі таго ці іншага ўніверсітэцкага навукоўца, але і дае шмат карыснай інфармацыі аб накірунках, якіх ён прытрымліваўся, аб здольнасці

ўспрыняць новую метадалогію (і не толькі навуковую, але і палітыка-ідэалагічную), аб перашкодах (аб'ектыўных і суб'ектыўных), якія прыходзілася пераадоўваць, і г. д.

Напрыклад, у гэтай сувязі безумоўную цікавасць прадстаўляюць працы гісторыкаў, сярод якіх выдзяляюцца «бацькі-заснавальнікі» БДУ: У. І. Пічэта, М. В. Доўнар-Запольскі, У. М. Перцаў, М. М. Нікольскі і іншыя. Іх працы, створаныя і выдадзеныя ў перадваенны дзесяцігоддзі, вызначаюцца як навукавай глыбінёй і палітычнай завостранасцю, так і асаблівасцямі — у сэнсе прыналежнасці да часу, да тых бурлівых падзей станаўлення новай улады, новых грамадскіх і асабістых адносін, якія непасрэдным чынам патрабавалі (а больш дакладна дыктавалі гісторыкам БДУ, а значыць усёй БССР) адпаведнага гістарычнага абгрунтавання і гістарычнага адлюстравання. Таму цяпер ёсць усе падставы гэтыя творы разглядаць не толькі як гістарыяграфічную спадчыну ў шырокім сэнсе, але і як крыніцу для вывучэння гісторыі першага савецкага беларускага ўніверсітэта.

Той жа падыход і да навуковых твораў філасофіі ці эканамічнай навукі. Так, цэлы шэраг прац па эканоміцы ўніверсітэцкія выкладчыкі стварылі «на злобу» новай эканамічнай палітыкі. Можна нагадаць прозвішчы прафесійных эканамістаў, якія чыталі агульныя і спецыяльныя курсы для будучых работнікаў фінансавых, гаспадарчых, адміністрацыйных органаў маладой дзяржавы: І. Я. Герцык, Л. І. Лубны-Герцык, І. В. Герцыкаў, П. Я. Панкевіч, М. Б. Гольман, М. М. Краўчанка, М. А. Канаплін, І. І. Рыўлін і іншыя. Яны ж у першую чаргу і ў тэарэтычных працах, і працах, дакладна накіраваных на абгрунтаванне нэпманаўскіх крокаў улады, фіксавалі не толькі свой навуковы ўзровень, але і тагачасную атмасферу, пэўны фактычны матэрыял.

Між тым актуальнасць эканамічных пытанняў міжвольна і асэнсавана дыктавала неабходнасць уключэння ў іх распрацоўку і гісторыкаў (У. І. Пічэта, У. М. Перцаў, М. В. Доўнар-Запольскі цяпер усур'ёз успрымаюцца як выдатныя знаўцы эканомікі), і географікаў (варта нагадаць прозвішча толькі А. А. Смоліча), і філосафаў (С. Я. Вальфсон і С. З. Кацэнбоген у сваіх працах шмат увагі звярталі менавіта на абгрунтаванне эканамічных асноў грамадства, якое патрэбна было пабудаваць). Пералік можна працягваць. Але «адгукацца» сваёй, можа і вельмі спецыфічнай, працай на ўсе ініцыятывы і рашэнні, якія зыходзілі ад кіруючых структур. Тым больш, што ад належнага ўспрыняцця дырэктыў ці проста асобных заяў кіраўнікоў СССР — БССР, як хутка паказалі падзеі канца 1920—1930-х гг., залежала іх жыццё, а не толькі пасада.

Вось чаму нават навуковая літаратура таго часу для сучаснага даследчыка ўніверсітэцкай гісторыі можа даць інфармацыю, калі абагуліць, аб «уклучанасці» БДУ ў агульны сацыяльна-эканамічны і палітычны працэс, аб яго месцы і ролі ў ім.

Асобнае месца сярод выданняў, якія можна выкарыстоўваць пры вывучэнні разнастайных праяўленняў дзейнасці БДУ, яго гісторыі ў 1920—1930-я гг. у цэлым, займаюць зборнікі рознага кшталту матэрыялаў, падрыхтаваных спецыяльна з нагоды юбілейных і знамянальных падзей у жыцці калектыву і супрацоўнікаў: па выніках першага году дзейнасці, да першага выпуску спецыялістаў, да 10-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. і г. д.² У іх можна знайсці абагульняючыя матэрыялы, аналіз розных бакоў ўніверсітэцкага жыцця і інш. Важна, што інфармацыя падаецца, як гаворыцца, з «першых вуснаў», бо іх аўтарамі з'яўляліся арганізатары БДУ і самыя актыўныя праваднікі яго стратэгіі і тактыкі: У. І. Пічэта, У. М. Ігнатоўскі, В. Г. Кнорын, С. З. Кацэнбоген і многія іншыя.

У дадзеным артыкуле не ставіцца задача даць дакладны і падрабязны аналіз навукавай спадчыны супрацоўнікаў БДУ 1920—1930-х гг. з пункту гледжання такога падыходу. Тым не менш можна адзначыць выключную каштоўнасць у гэтым сэнсе «Прац Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта» — своеасаблівага летапісу дзейнасці БДУ ў перадваенны час. Першы нумар

убачыў свет 20 красавіка 1922 г. тыражом у 1000 экзэмпляраў. Ён стаў адлюстраваннем агульнага ўспрыняцця заснавальнікамі ўніверсітэта новай распачатай справы: каб універсітэт адбыўся і стаў выконваць сваю высакародную місію, патрэбна было адразу надаць яму ўсе галоўныя характарыстыкі. У тым ліку і перш-наперш — ажыццяўленне навуковых даследаванняў і іх прафесійнае і грамадскае асэнсаванне праз публікацыю вынікаў у адпаведных ўніверсітэцкіх выданнях. Гэта быў арганічны працяг практыкі дзейнасці дарэвалюцыйных імператарскіх ўніверсітэтаў.

Першы нумар «Прац» (як, дарэчы, і наступныя) быў дастаткова непрыглядны па тэхнічнаму выкананню, але змест, структура неслі яўны адбітак старых добрых традыцый. Побач з акадэмічнымі артыкуламі У. І. Пічэты, М. М. Нікольскага, У. М. Перцава, У. М. Іваноўскага і іншых былі надрукаваны выступленне дэкана медфака М. Б. Кроля на ўрачыстым адкрыцці БДУ на тэму «Мысленне і мова», уступная лекцыя, прачытаная 5 лістапада 1921 г. прафесарам А. Н. Вазнясенскім, «Метад вывучэння літаратуры». Тут Ф. Ф. Турук прадставіў «Універсітэцкі летапіс», а шматлікія галаткі без подпісу, нахштальт «Бібліятэка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта», «Публічныя лекцыі для наладаючых», «Смерць праф. М. А. Янчука», «Па-за ўніверсітэтам» і інш. сваёй інфарматыўнасцю натуральна яго дапаўнялі. Наступныя нумары «Прац БДУ» падавалі матэрыялы падобным чынам, што робіць іх усебаковай крыніцай пры вывучэнні гісторыі ўніверсітэта. Трэба адзначыць,

што асобныя нумары «Прац БДУ» праз нейкі час сталі фарміравацца па прынцыпу адлюстравання навуковых дасягненняў у пэўнай галіне. Так, № 8—10 за 1925 г. у большасці быў складзены з артыкулаў універсітэцкіх медыкаў і таму вельмі падобны па характару матэрыялаў на тагачасную «Беларускую медычную думку». А вось № 14—15 за 1927 г. амаль цалкам быў аддадзены універсітэцкім гуманітарным. Да 1930 г. выйшла 25 выпускаў (некаторыя нумары былі здвоеня)³. Аднак 30 чэрвеня 1933 г. пастановай рэктарата БДУ «Працы» было вырашана выдаваць асобнымі зборнікамі па факультэтах⁴. Таму праз нейкі час пабачылі свет «Ученые записки Белорусского государственного университета» ў серыях гістарычнай, фізіка-матэматычнай (1939 г.), філалагічнай

(1940 г.). Такі перапынак у выданні друкаванага універсітэцкага слова адлюстроўваў агульны стан БДУ, адносіны да яго кадраў. Універсітэт ўспрымаўся (а адпаведна і фінансаваўся) цяпер уладамі без усялякага ранейшага піетэту. Ён па-ранейшаму павінен быў заставацца «кузняй» кадраў, але гэтыя новыя савецкія кадры маглі ўжо «штампавацца», а не як раней уважліва і старанна пеставаліся ва ўмовах ствараемай адпаведнай творчай і маральнай атмасферы і матэрыяльнай базы.

Значную цікавасць прадстаўляюць для даследчыка іншыя тагачасныя перыядычныя выданні. Па сутнасці, можна канстатаваць, што амаль любы часопіс, цэнтральная ці нават ведамасная газета ўтрымліваюць звесткі аб дзейнасці і людзях БДУ. Гэты факт пацвярджае выснову аб сацыяльнай ролі і значэнні Беларускага дзяржаўнага універсітэта ў станаўленні беларускага грамадства, яго дзяржаўнасці і культуры на пераломным гістарычным адрэзку часу.

Напрыклад, часопіс «Белорусская медицинская мысль» (потым — «Беларуская медычная думка») уяўляў сабой адлюстраванне дзейнасці медфаку, бо ў кожным нумары друкавалі свае артыкулы яго супрацоўнікі і выкладчыкі. А часопіс «Асвета» (як і выданне «Працаўнік Асветы», якое было дадаткам да газеты «Савецкая Беларусь») не мог абысціся не толькі без матэрыялаў універсітэцкіх аўтараў, але і без рэгулярнага інфармавання чытачоў аб падзеях універсітэцкага жыцця. Больш афіцыйны матэрыял утрымліваецца на старонках часопісаў «Школа и культура Советской Белоруссии», «Абвеснік Народнага Камісарыята Асветы БССР», «Вестник Народного Комиссариата Просвещения Советской Социалистической Республики Беларусь» за 1921 г. ці «Бюлетэнь Народнага Камісарыята Асветы БССР» за 30-я гг. Так, «Бюлетэнь» у 1934 г. у публікацыі загаду па Наркамсветы БССР за № 737 ад 3 ліпеня «Аб выкананні пастаноў СНК і ЦК КП(б)Б» нацэліў БДУ і яго рэктара распрацаваць план выданняў серыі асабістых лекцый прафесараў універсітэта па гісторыі і геаграфіі⁵. У выніку з'явіўся «Зварот Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта» да ВНУ БССР за подпісамі рэктара А. І. Дзякава, 4 прафесараў і 5 студэнтаў аб распачынанні Усебеларускага спаборніцтва, а сам універсітэт у гэ-

тай сувязі ўзяў абавязак выпусціць з друку не менш трох зборнікаў навуковых прац⁶.

Калі часопіс «Советское строительство» (пазней — «Сацыялістычнае будаўніцтва») раз-пораз змяшчаў матэрыялы пра БДУ, то нумары «Шлях студэнцтва», «Чырвоны Сцяг», зразумела, амаль цалкам складаліся з такой інфармацыі. І гэта не дзіўна, бо «Шлях студэнцтва» з'яўляўся агульнаўніверсітэцкім часопісам і хоць выдаваўся даволі прымітыўным чынам (шклограф) і абмежаваным тыражом, але карыстаўся вялікім попытам у чытачоў-студэнтаў. Яго з вясны 1928 г. сталі друкаваць у тыпаграфіі і значна павялічылі тыраж⁷. Адначасова, пасля выступлення рэктара У. І. Пічэты на сходзе навуковых работнікаў БДУ 13 красавіка 1928 г., была прынята пастанова аб неабходнасці далейшай беларусізацыі гэтага часопіса і выданні «Прац БДУ» толькі на беларускай мове⁸. Хаця адна з публікацый у «Шлях студэнцтва» як бы перасцерагала, ссылаючыся на вопыт дзейнасці часопіса «Чырвоны сцяг», які не карыстаецца попытам сярод студэнтаў, бо занадта рана ўспрыняў беларусізацыю⁹. Не заставаўся ўбаку і афіцыйны «Бальшавік Беларусі», хаця часцей на яго старонках універсітэт разглядаўся на прадмет адпаведнасці партыйным устаноўкам. Так, у часопісе была негатыўна адрэцэнзавана кніга А. А. Смоліча «Организация крестьянского хозяйства в районах центральной Белоруссии»¹⁰, а ў хуткім часе адпаведныя органы ўжо «рэцэнзавалі» самога аўтара.

Для гісторыка значную цікавасць прадстаўляе інфармацыйнае напаўненне часопіса «Наш край», не без карысці будзе прагляд часопісаў «Савецкая краіна», «Камуністычнае выхаванне», «Вперед», а тым больш літаратурных часопісаў «Польмя» і «Маладняк». У іх побач з літаратурнымі творами маладых беларускіх пісьменнікаў і паэтаў, многія з якіх вучыліся ў БДУ (гэты феномен — прадмет асабага даследавання), друкаваліся, напрыклад, артыкул У. М. Ігнатоўскага «Большевицским путем»¹¹ ці А. А. Смоліча «Краеведение и Университет»¹². «Польмя» падрабязна інфармавала свайго чытача аб тым, што ў БДУ прайшоў вечар памяці М. Багдановіча, што былі створаны навукова-даследчыя структуры — гурток для студэнтаў ФГН і Інстытут, які аб'яднаў навуковыя сілы выкладчыкаў¹³. У 1928 г.

гэты часопіс у раздзеле «Хроніка беларускай культуры» расказаў аб толькі што завершанай рабоце У. І. Пічэты «Историография Минска и Минщины»¹⁴, а амаль адначасова «Маладняк» — аб рабоце рэктара БДУ на тэму «Белорусско-Литовское боярство перед шляхетскими привилеями»¹⁵.

Бягучую інфармацыю са шматлікімі нюансамі і лічбамі ўтрымліваюць сотні нумароў цэнтральных рэспубліканскіх газет: «Звязда» («Звезда»), «Савецкая Беларусь» («Рабочий», «Советская Белоруссия»), «Чырвоная Змена» і інш. Матэрыялы аб БДУ, якія можна знайсці на іх старонках, дазваляюць літаральна па днях прасачыць развіццё універсітэцкай структуры (факультэтаў, кафедраў, лабараторый, кабінетаў, музеяў і г. д.), даведацца аб найбольш значных навуковых распрацоўках, а асабліва — аб падзеях уключэння БДУ у стракатае і бурлівае сацыяльна-палітычнае жыццё рэспублікі. І гэта заканамерна, бо БДУ успрымаўся (асабліва ў 20-я гг.) як канцэнтраванае ўвасабленне тых цывілізацыйных мэт, да якіх грамадству трэба было імкнуцца. Таму любы універсітэцкі крок і подых з увагай адсочваўся журналістамі, каб адразу давесці інфармацыю да шырокіх колаў. І тым самым уплыў БДУ на грамадства, дзяржаўна-партыйныя колы ў многім залежаў ад развіцця камунікацыйных сродкаў.

Ды і сам БДУ у гэтым накірунку дзейнічаў актыўна, наступальна праз развіццё сваіх уласных сродкаў так сказаць «масавай інфармацыі». Ужо з 1921 г. на факультэтах сталі выходзіць насценныя газеты («Промні Кастрычніка», «Кузня асветы», «Медфакавец», «Праўгасавец», «Трыбуна», «Быт інтэрната», «За бальшавіцкую гісторыю» і інш.), выдавацца нумары асобных газет, часопісаў, зборнікаў, альманахаў («Красный студент», «Голас рабфакаўца», «Беларускі студэнт», «Альманах» і інш.). Яны падрыхтавалі глебу да выдання ў 1929 г. шматтыражнай універсітэцкай газеты¹⁶, назва якой да 1941 г. некалькі разоў змянялася, — «Ленінскім шляхам», «За пролетарские кадры», «За ленінскія кадры».

На жаль, большасць нумароў «Беларускага універсітэта» адсутнічае ў беларускіх бібліятэках, але іх можна знайсці ў бібліятэцы імя М. Е. Салтыкова-Шчадрына ў Санкт-Пецярбургу. Гэтая газета — своеасаблівы адбітак не толькі гісторыі БДУ,

але і ўсёй краіны, бо яе матэрыялы адлюстроўвалі непарыўнасць універсітэцкай дзейнасці з накірункамі грамадска-палітычнага і эканамічнага развіцця БССР.

Такім чынам, пералік друкаваных крыніц дастатковы, каб усебакова даследаваць сапраўдны феномен беларускага грамадскага і палітычнага жыцця XX ст. — стварэнне і дзейнасць Беларускага дзяржаўнага універсітэта як увасабленне усіх праяў гэтага жыцця, як крыніца яго цывілізаванага развіцця, як адлюстраванне ўсіх дасягненняў і хібаў свайго часу.

¹ Звязда. 1926. 27 студзеня; 1935. 31 снежня; 1936. 6 сакавіка; Чырвоная Змена. 1936. 8 чэрвеня.

² Первый выпуск Белорусского Государственного Университета, 20 февраля 1925 года. Витебск, 1925; Беларускі Дзяржаўны Універсітэт. 1921—1927. Да 10-й гадавіны Кастрычнікавай рэвалюцыі. Мн., 1927.

³ Кожушков А. И., Яновский О. А. Белорусский университет. Хроника событий (1919—1989). Мн., 1980. С. 45.

⁴ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ), ф. 205, воп. 1, спр. 543, арк. 9.

⁵ Бюлетэнь Народнага Камісарыята Асветы БССР. 1934. № 1. С. 9.

⁶ Рабочий. 1934. 9 сентября.

⁷ Савецкая Беларусь. 1928. 13 красавіка.

⁸ Савецкая Беларусь. 1928. 21 красавіка; НА РБ, ф. 205, воп. 1, спр. 269, арк. 164.

⁹ Эфрон Н. Студенческая печать на задворках // Шлях студэнцтва 1927—1928. № 6—7. С. 19—20.

¹⁰ Бальшавік Беларусі. 1928. № 5. С. 68—70.

¹¹ Маладняк. 1923. № 1. С. 27—29.

¹² Польша. 1923. № 2. С. 101—104.

¹³ Польша. 1923. № 5—6. С. 156—157; № 7—8. С. 137, 138.

¹⁴ Польша. 1928. № 1. С. 201—202.

¹⁵ Маладняк. 1928. № 3. С. 107—111.

¹⁶ Кожушков А. И., Яновский О. А. Указ. твор. С. 43.